

Tisza

II.

„Minden kaput bezárnak előtted, ha sorjára szeded lábad közé a házakat. Egy helyen, ha eltarisznyáztad az alamizsnát, vágj át a másik oldalra, de ott is halkán jajgass, hogy meg ne hallják a szomszédok, bekattintják előtted a kaput.”

(Pál bácsi, radnai kalugyer intelmei a koldulás mibenlétéről.)

Ilyen indítékok révén csaptatok át a vízen Bácskából a Bánátba. Itt sem egészen idegenül kerengélek, hisz' a néhai való, jó Kálmány Lajos néprajztudós és örökös káplány búzaföldjein járok.

Szeged úgy ontotta ki magából a Maros utcában született, tímár családban cserzett, hörcsögös természetű papot, ahogy öntötte a török után elnéptelenült Temességbe, Bánátba az újra, meg újra fölcserélődő generációkat.

Maga Lajos pap írja a *Temesköz népköltése* című munkájának előszavában: „...Mária Terézia, de még inkább II. József nem engedett a Maros—Tisza szög pusztaságaiba magyar telepéseket. Még olaszokat, franciákat, spanyolokat is inkább.”

A szegediek hát ősi fészkeiktől elbotorkáltak hivatlanul az alsóbb délibb tájékokra, eleinte tán csak addig, ameddig a harangszó leszolgált hozzájuk. Később messzibbre bátorodtak, vagy sorsuk sodrása vitte őket lefelé. Kapaszzkodtak a Tiszába, s az emlékek szálaiba.

Kis meleg közösségeikben hívebben őrizték az ősi fészkek hagyományait, mint maga a fortyogó katlanú város. A várost nagy tüzek, hadak, epidémiák, vizek, parancsok, törekvések siettetik. Néha elfelejti tegnapi magamagát.

De hogy ezt a tímárból csöpörődött csuhást utánuk utálja a kirajzottaknak, miket nem talált az...

EGYHÁZASKÉREN

A hagyományok II. kötetének előszavában szól mesefájáról, Borbély Mihályról, aki ritka mesélőképesseggel Kálmáynak egész kötetre alkalmas szépen szálára szedett képzeletvilágnak gombolyította elszakíthatatlan selymét a sokáig olvasó utókor gyönyörűségére, lám:

BOHÓ MISI

Vót egy embörnek egy fija, mikor mán főnyölt, elkütte az embör szógálni. Akkor három nap vót egy esztendő. Beált egy gazdáhon. Mikor kitötötte az

esztendőt, a legiselső esztendőre kapott egy tüt. Nagy örömmel mönt haza a szolgálatból. Hogy mén az úton, mönt előtte egy szénás szekér, beleszúrta a tüt. Mikor odaértek, hogy neki másik útra köllött mönni, akkor aszongya az embörnek: „Mögájjon kend! mer beleszúrtam a szénába a mijé szógáltam és nem tanáalom”. Anynyira keresik, hogy män a szénát is mind léhányik, még sé tanálik: akkor kérdözi az embör: „Ugyan, mi löhetött az a szolgálati bé-röd?” „En nem tudom, hogy híják”. „No, — aszongya, — evel a kereséssel még a tüt is mögtanálnátok!” Aszongya: „Az az, a vót: tü!” Itt oszt nagy-szomorujan mönt haza Bohó Misi az apjáhon, hogy nem tutta bemutatni, hogy abba az esztendőbe mit szógát. Mongya az apja neki: „No, hazagyütté, mér vagy ojan szomorú?” Aszongya: „Hogy né vónék szomorú, a mit szógáltam, beleszúrtam a szénás szekérbe oszt nem tanátam mög”. „Mi vót, a mit szógáltá?” kérdözi az apja. „En nem tudom, pedig anynyira kerestük, hogy még a szénát is mind léhánta az embör a szekérrül, 'szonta oszt az embör, hogy ojan kereséssel még a tüt is mög löhetne tanáni! A vót, a, tü vót”. „Ó, te: számár! — mongya az apja — azt nem oda köllött vóna tönni, hanem a kalapodhon szürni.”

Elmönt mögén szógálni, ugyanahon a gazdáhon ált be. Mikor kitelt a má-sik esztendője, szógált egy ekevasat, a kalapjáhon szúrta, úgy mönt hazafelé. Úgy férehúzta a nyakát, hogy elig bírta hazavinni. Mikor hazaért, kérdözi az apja: „Mit szógáltá? fijam!” „Szógáltam egy ekevasat, osztán a kalapomhon tűztem, elig bírtam hazahozni”. „Ó, te: számár! — mongya az apja — azt nem oda köllött vóna szürni”: „Hát hová?” „A váladra vönni, oszt úgy hazahozni”.

Elmönt mögén szógálni, ugyanahon a gazdáhon ált be. Mikor kitelt a har-madik esztendője, szógált egy bornyút, aszt mög fővötte a válára, úgy vitte haza. Mikor hazaért, kérdözi az apja: „Mit szógáltá? fijam!” „Szógáltam egy bornyút, osztán fővöttem a válamra, ojan nehéz vót, majd mögszakattam bele.” „Ó, te: számár! — mongya az apja — aszt nem a váladra köllött vóna vönni, kötélre kötni oszt vezetni!”

Elmönt mögén szógálni, ugyanahon a gazdáhon ált be. Mikor kitelt a ne-gyedik esztendője, szógált egy lánt, kötélre kötötte, úgy vezette utána. Mikor hazavezette, bekötötte az istálóba, adott neki szénát. Bemén a házba, kérdözi az apja: „Mit szógáltá? fijam!” „Szógáltam egy lánt, kötélre kötöttem oszt hazavezettem”. „Hát hun van?” „Bekötöttem az istálóba, attam neki szénát”. „Ó, te: számár! nem úgy köllött vóna, fijam, hanem ölelni, csókolni, karszü-gyön hazavezetni: hoszd be a házba” Bevitte a házba...

Néhány szót kell szentelnünk a Bevezető azon mondatának is, mely szer-int „a magyarnak nemcsak nótája, hanem meséje is van”. Ezt tudniillik Kál-mány arra hozza fel, hogy „embere” egy meséről azt mondotta, hogy az „nem az ő meséje”, mert nem ő szokta mesélni, hanem egyik társa. Kálmánynak ez kitünő megfigyelése. Ilyet csak az tud meglátni, ki a néppel mintegy közös életet él. Kukorica- és tollfosztás, répatisztítás és dohánycsomózás alkalmával szoktak érvényesülni ezek a mesefák, kik gazdasági szempontból is keresett személyek, mert a gazda úgy véli, ha nem dolgoznak is sokat, de a többit „eltartják szóval”. Ez pedig a munka jóságára és gyorsaságára nézve sokat jelent. A mesélés gyakran sorba megy, s ki-ki rendszerint azt a mesét mondja el, melyet az ilyen nevelő alkalmakkor kitünően megtanult s már többször elbeszélt. Így jut aztán a mesélő, illetve a mesefa, ki tudományát úgy szerzi, hogy a hosszú estéket egyedül egymaga kénytelen átmesélni, az elbeszélés azon művészi tökéletességére, melyre a nép azt mondja: „ez az ő meséje”.

VRBICA.

1247-ben írásban rögzítették, természetesen birtoklási célokból a nevét.

Románia felé a kishatárátlépők érintik a falut, hogy Valkányon keljenek át a szomszédba.

3000 holdnyi területe mély talaj, vizek járta lila-fekete föld, a gőzekék megszakadnak a szurkos tapadásától.

A bánási vidék a szabályozás előtt telve volt roppant terjedelmű állóvizekkel és mocsárokkal: a talaj a Tisza és Maros mellett mindenütt posványoktól, nádas-kákás rétektől bűzhödött. A Bega, Temes, Birta, Berzava és Aranka folyók is, védgátak nélkül, messze földre kényelmesen terjeszthették árvizeiket. Régibb térképeink csakis az Erdéllyel és a Dunával határos hegyvidéket tüntetik fel posványos tavak és messze elágazó rétségek nélkül. Schwartner szerint Torontól 132 □-mtf. területének $\frac{1}{3}$ -a ingovány. Torontól megyében Új-Szegedtől Szent-Ivánig és Gyáláig egy mocsár volt az egész vidék. Török-Kanizsa, Czrnabara, Oroszlányos, Valkány, Rábé, Béba és Keresztúr közt terült el az arankai mocsár: Deszk, Klárafalva és Kis-Zombor közt a zombori mocsár. Csóka, Szaján és Padé közt volt a tiszaszentmiklósi mocsár, mely hajókázható is volt.

1910-ben aggastyánok emlékeztek, hogy a csókai templom tövében nagy gabonahajók kötöttek ki. — Az építési kőanyagot az aracsi templomhoz is, mely ősi műalkotás, a Tiszától egy órai távolságban és manapság már száraz sík szántóföldön fekszik, csak nagyobb hajókon lehetett összehordani. A régi Oroszlányos helyén — jelenleg száraz rónaságon fekszik — egy elsüllyedt hajóra akadtak, melyet azonban, minthogy farával igen mélyen feküdt és fája már tökéletesen odvas volt, kiásatni nem sikerült. A munkások iszapos belsejét feltúrkálva, kölesmaradványokat fedeztek fel benne.

A legnagyobb dél-magyarországi mocsár azonban Nagy-Kikinda, Kis-Oroszi, Novo-Szelo, Basahid, Tórda, Csesztreg (a mai Csősztelek), Ittebe, Melence, Jankahíd, Idvarnok, Szent-György, Nagy- és Kis-Torák közt, tehát mintegy 8 négyszegmértföldnyi lapályban terült el, számos szigeteivel és rengeteg nádasával. Bocsártól a mai Török-Becséig és innen Kumánd, Taras, Elemér, Aradác, N.-Becserek és Écska határain keresztül le egész Titelig, roppant vízmedencékben hömpölygette árait a Tisza folyó.

Amúgy mivel Makó is rajzított ide a földre éhes népeiből, a makóiságból virázik ám a hagymakultúra máig, csak valami előszeretettel a fokhagymát, de tájfajta szeretnek termelni itt. És paprikát, aminek a magját a horgosi vitaminüzem adja. Egy, a kocsányától könnyen megváló paprikafajta díszleg a vizek és fények eme szögletében.

320 vízvezetékes lakóházában 900 embernek van helye. Sokan külföldön dolgoznak. Az itthon maradottakat is nagyon szívják az ipari centrumok. Azonban nincs bedeszkázott ablakú ház. Az ideiglenesen távol gürcölők lakását, ablakaikban a virágokat a vrbicaiak ápolásba vették. A Németországban dolgozók udvarán is aprójószágok, kutya, macska, munkált kert várja a megtollasodottakat haza.

Van Arany János, Petőfi, Dózsa utcájuk.

Az iskolában padlóolajozáson kapom a tanítót.

— Nagy napja leszen a padozatnak. Egy tőlünk Svájcban dolgozó fiatal pár házasodik össze holnap. Itt lesz a lagzi, s a temerini citerazenekar muzsikál. Por ellen elkél egy kis friss olajozás.

S elmennek ezek az itt termett nóták még:

*Jaj de kutya kedvem van,
Két liter bor bennem van,
Ha még egygyet bevöszök,
Isten tuggyá hogy' löszök.*

(Egyházas-Kér.)

*Jó bor, erős bor a kövi,
Mék sé' bír a főthön ütnei!
Ha főthön üt, kiheveröm,
Mék sé' bír a hunczut velem.*

(Egyházas-Kér.)

*Nem zörög a falevél,
Ha a szél nem fújja:
Szívemet a szerelöm,
Mint a tüvis szúrja.*

*El köl mönni meszsziere:
Idegöny országba,
Itt köl hanni a babám
Hírös Verbiczába.*

(Egyházas-Kér)

JÁZOVA

Lajos pap szolgálati helyei csinos térképet adnának ki, hisz tucatnál több helységben misézgetett, s ha a gyűjtőterületét is berajzolnánk a mappába, a régi Arad-Csanád-Torontál vármegyék több mint ötven lakott települését rajta lelnénk a vázlaton.

Haszontalanul nem fordult meg sehol. Akár így, akár úgy lakta tájunk falvait, városait, mindenütt kincseket marékolt föl.

Jázova ma sincs a térképen, inkább a valóságba kucorog az Aranka folyó partján, ami természetesen a Tiszára szolgál. A Csóka központú kommuna tagjaként termeli a paprikát, s amit a szikektől tarka területén termelni lehetséges. 600 háztartásába csövön csurog be a víz. A kis telepek esendőségével a 14. század óta első történelmi fuvallatokra eltűnt a föld színéről. És visszatelepültek valahányszor az emberek, tán épp azért, hogy Kálmány Lajosnak ilyen mesével szolgáljanak:

A BOJSZI KUTYA.

Vót a világon égy, bojszi kutya mög égy farkas; a farkas keresgélt a szemét dombon, oszt kérdöszte tüle a bojszi kutya, hogy mit keres? Aszonygya a bojszi kutya: Hiszén csizmadija vagyok! Nem varná neköm csizmat? De varnék! aszonygya, hozzá jégy üszöt oszt annak a büribü csizma lösz! Hozott égy üszöt: oszt mögmonta neki, hogy égy hétre gyűjön el, akkor kész lösz a csizma! Oszt együtt a farkas, aszonta a bojszi kutya: Nem kész még, mos van a cserzöbe, hanem hozzá még égy disznó kő kenyőnek! Oszt akkó hozott aszt is a farkas. Akko együtt a farkas más nap oszt kérdöszte: Kész-é mán a csizma? Aszonygya: Nem kész, mé rászoritott a baj, mö köllött önni! Aszonygya: Mőgáj ezé bajt fogunk vinni! Aszonygya a bojszi kutya: Nem bánom! Oszt émőntek katonát keresni.

Égy asszony mögvert égy macskát, kiszalatt, kérdöszte tüle a bojszi kutya: Huva mégy macska? nem álná be katonának? Aszonygya: De beálnék! Oszt mögén tanát égy sin disznót: Nem álná be katonának?! Aszonygya: De beálnék! Oszt tanátak még égy vadisznót. Aszonta a vadisznó: Maj én ide léfekszök a cserfa hajba, maj mikó közé gyün a farkas mög a medve, majd akkó fölugrok oszt ebüffentöm magam, majd azok mögijennek! Mikó közé möntek a farkas mög a medve, akkó fölugrott, oszt ebüffentötte magát, oszt a farkasnak mög a medvének öszsze vót a farka kötve, öszszekötötték: hogy a medve nem birt szalanni, a farkas mög birt, hogy maj húzik égy mást! Mikó a

vadisznó fölugrott, eszalatt a farkas mög a medve, a farkas má anynyira szalatt, hogy maj mögszakatt, a medvének mög mán a fák köszt öszsze vót törve a feje, mög vót dögöve. Aszonygya a farkas: Üm, pajtás! neköd csak nevecség, én mög maj mögszakadok: anynyira szaladok! Pedig a medve mán akkó mög vót dögölve, évicsoritotta a fogát, hogy öszszeverte a fejít: osz csúfolta a farkas:

Bajt viszi veretlen,
Nagy a feje, töretlen!
(Jázova)

SZAJÁN

A táj történetével kelt és feküdt. A csanádi püspökség birtoklevelei őrzik az ősködöktől pirinyó mivoltának nevét. A dohány térhódításakor, híres szegedi kertészekkel népesült újra. A dinnyének is tudnak máig híres ágyat vetni. A kertész pedig gányó a szegediek gúnyoló megnevezése után. A gányó pedig furcsa eresztéke a paraszti renden levőknek, mivel egyszer hopp, máskor kopp módon élnek. Ha jól bevág a termés, akkor a háztetőt is zsírral kenik, de ha baj van, száraz kenyéren és korpaciberén megélnék. Vidámságuk sose hagyja el őket. A közöttük talált mesét Kálmány Lajos így jegyezte föl:

KRISZTUS URUNK ÍTÉLETE

Mikó Krisztus Urunk a földön járt szent Pétörre, ecczō templom előtt mōntek e, éppen akkó mutatta fő a pap az ostyát: szent Pétör ezē térgyet hajtott a templom ajtóba. Krisztus Urunk mög csak mōnt tovább: szent Pétör három lépesse el is maratt. A nagy vendéglő mög éppen ott vót a szomszécságba, itten mög Krisztus Urunk hajtott térgyet, szent Pétör mōnt tovább. Ara aszt felelte szent Pétör: Uram, Teremtōm! mi dolog az, hogy itt térgyet-fejet hajtol a kocsmā előtt, holott az anyaszent égyház előtt nem hajtottál? Ó, Pétör, Pétör! Látod ez a 3 embör, a ki itt a kocsmāba mulat, nagyobb hasznot tōsz, mint az a pap ottan! Aszonygya szent Pétör: Mijé, Uram Teremtōm! hisz az ott imādkozik, ezök mög itt isznak? Jaj, Pétör, nem ér sōmmit! Az a pap mikó kifordul az oltártú, oszt aszonygya: Daminusz vabiszkum! mindég a szōmibe néz annak a szép aszszonnak, a ki ott ül az első székke: így oszt nincs áldás az imácságán: ez a 3 embör mög aszonygya a kocsmāba: Isten álgyon mög! Isten álgyon mög! Tōbbet ér ennek a 3 embörnek a kocsmāba való léttye, mint annak a papnak a mise szolgálatyta!

(Szaján)

És énekelve:

Elbújdosott a kemincze,
Utánna a kuczkó.
Utánna a zsiradék
Mindön puzsérosztú.
Hej, szotyírom, szotyírom.
Ágas-bugas bukérom!

Muzsikál a gölödény
Zsíros üngbe, gatyába,
Tánczba ugrik a laská
Paszamétos nadrágba.
Utánna a csipötke
Én nagy, híros süvegbe.

(Szaján)

TÖRÖKKANIZSA

Szerettelek kis ideig:

Csütörtöktől szombat estig:

*De az anyád haragudott,
Hogy én mán té hozzád járok.*

Szerettelek kis üdejig:

Csütörtöktől szombat estig,

*Ugy-é babám nem sok üdő,
Algyon mög a jó Teremtő.*

(Török-Kanizsa)

A karlócai békekötés után Titeltől Szegedig a Tisza szolgált határvonalul a török és osztrák impérium között. A táj ennek a ténynek megfelelően rendezkedett be. A bácskai oldalon Kanizsa, vagy Ókanizsa, vele szemben a török oldalon T, vagy Révkanizsa; lentebb ugyanez az ábra Óbecse, Török Becse vonatkozásában. Később a Tisza alsó szakaszának tapogatása révén kibomlik majd ez a képlet is.

Hanem a mi ilyen ismeretünket Szetkláray történetíró megmásítja, ki is mellesleg Kálmánynak kortársa, tanítója és támogatója is számtalanul rázúduló bajában, ő így írja a határkérdést:

„A dél-magyarországi török határvonal ellentétben a károloviczi békeszerződés szövegével, alulról fölfelé Titelnél kezdődik és nem Szegedig, hanem csak Zentáig, s illetve a mai torontáli oldalon az Aranka (Iranka) torkolatáig halad. Itt aztán befordul kelet felé és mindenütt az Aranka bal partján haladva Pécskával (Beska) szemben a Maros bal partjának egy pontján végződik. Torontálnak egész éjszaki része tehát, Csóka Valkány, Ó-Bessenyő, Rác- és Kis-Szt.-Péter meg Varjas a károloviczi béke, 1669. után államjogilag már nem tartozott többé a török hódoltságba.”

Valamint:

„I. Lipót hadviselése a törökök ellen 1696 óta jelentékeny veszteségeket okozott Dél-Magyarországon is a portának. A Tiszán és Maroson egész le a Bégáig, úgyszintén Erdély határszéli vonalán egész Karánsebesig Lipót lett a helyzet urává. Lotharingiai Károly, Veterani, Carafa, Truchsess, Rabutin, Lichtenstein, Heister, Pálffy, Herberstein és Glöckelsberg seregei, főleg a lélepett Frigyes Ágost után, Savoyai Jenő herceg fővezérlete alatt, fegyveres félkarikába szoríták a temesvári pasaliknak török kézen maradt még csekély területét. Lippa, Lugos, Karánsebes, Csanád, Becse és Becskerek egymás után felszabadultanak a török járom alól és császári hadakkal töltettek meg. A Béga vidéke császári katonaság oltalma alatt idegen bevándorlókkal népesítették.”

Mai tizenhatalmas lakosa parkos, tágas, városias környezetben él. Bár dohányt termel nagy erővel és a hagyomány szeretetének eredményességével, tíz év óta létrehozta a maga gimnáziumát, hol is évente a szakmunkásképző növendékeivel 200 fiatal végez.

A falu kommunájához, azaz közigazgatási, gazdasági közösségéhez tartozik Majdán, Rábé, Oroszlámos, amelyek ezen aluli lélekszámú települések, villanyal, vízvezetékekkel és műutas autóbuszjáratokkal.

Majdán neve törökül azt jelenti: piac. Valószínű fontos vásározóhely lehetett, kertészeti kultúrája a hódoltsági területeken szokásos kertkedvelő törökségre utalnak. Egyéb török nyomot alig lelhet a kutató, mint nevet; Halil, Ismail, Bara stb. És kis török anyajegyes szépségnyomokat az itt élő serdülő lányok arcán.

*Jászság, Kunság jártomba szárkák káromkonnak,
A majdáni malomba verebet patkolnak,
Szöged mellett: Dorozsmán bagjok furujálnak,
Körtésön a sok gyíkok Bugyi-tánczot járnak.*

*Tibetön a takácsok nadrágot fejelnek,
Szögváron mög a szücsök ködment köszörülnek,
Vásárhejőn a rátottát vas villáva hányják,
Kigyóson a gombóczot gerebjével tolják,
Tápén a gyékén csillát pásztortának hijják.*

CRNA BARA

A falu nevének első tagja szerbül: fekete, a második törökül: állóvíz, azazhogy tó. Háromnyelvű lakossága 1947-ben a német ajkúak elmenetelével kétnyelvűvé lett.

Az iskola ennek megfelelően két nyelven, magyarul és szerbül tanítja a gyerekeket. A felnőtt lakosság, amelyik a második világháború után települt a községbe, láló nyelven beszél. Azt jelenti, hogy amit nem tudnak kifejezni szavakban, azt a legnagyobb jóindulattal mutatják egymásnak. A szavakat tudják egymás nyelvéből, hanem a ragozást nem.

Ezért kb. így beszélnek. Én menni Zenta, venni ing fiú, fiú házasság.

*Monostor és Térján, Csóka, Szanád, Bijodra,
Ténnap jártam Némacsán, Czérnabara, Vérbicza,
Ott ötték mög a süt tököt a patkán.*

(Lőrinczfalva)

CSÓKA

Kálmány Lajos előtt pár ezer esztendővel előbb azért már éihettek itt emberek, hiszen a földeket vallató Móra Ferenc híres ásatásai a Kremenyák, a tűzköves kultúrának egész tárházát adta tanulságul az utókorok keze közé. Az említett két korhatár között megfordult e tájat vizsgálgatva Csókán is II. József császár úr. Észrevételeit lejegyezte, nem árt kicsit idecítálni belőle:

„Rendőrségi tekintetben nagyon rosszul áll Bánság. E szót rendőrség (politia) még nem is ismerik itt. Az olcsóság rendkívüli: de ezt a talaj termékenysége s azon körülmény hozza magával, miszerint senki sem képes itt jószágát eladni. Az utakat maga a természet (die liebe Natur) építi. Biztonságot a záruk és pisztolyok szereznek, a világítást nap és hold adja, a tisztaságról pedig az eső és száraz levegő gondoskodik. A koldulást csökkenti az életmód, melyet a görögök folytattak, nemkülönben a takarékság az alamizsna osztogatásában. Akik azonban a koldulás renyhe mesterségére szánják magukat, szabadon üzük azt, és kórházak hiányában a legundorítóbb alakokban mutatkoznak.

Ötven év lefolyása alatt, mióta e tartomány a birodalomhoz tartozik, senkinek sem jutott eszébe a tartományt helyesen fölmérni, az ismeretes vagy puszta területeket, erdőségeket lajstromozni. Mi több, eddigelé még csak megbízható lélekösszeírás sem eszközöltetett itt. A tisztartók nem ismerik kerületeik nagyságát s a nekik alárendelt népesség számarányát, a községek bizonytalanok határaik kiterjedése iránt. Az egész tartományban egy községnek, egyetlen embernek sincs tulajdona (Proprietät), sőt még csak az a megnyugtató biztosítéka sincs, hogy a földet, melyet sok fáradsággal munkál, legalább bizonyos meghatározott számú esztendőkön át avagy pedig élethossziglan ha-

szonélvezheti. Ez szükségkép megakadályoz itt minden ipart és culturát. Mindenki csak bizonytalan haszonbérlőnek tekintvén magát, azon van, hogy a földet minél jobban kihasználja. Mily megdöbbentő és elszomorító, hogy oly szép és termékeny tartományt, milyen a Bánság, senki sem ismer el hazájának, senki sem tartja a falut, melyben letelepedett, maradandó családi lakhelyének. Úgy tűnnek fel előttem ez emberek, mintha csak e pillanatban érkeztek volna ide s itt csupán csak discretióra lagnának. Úgy is vannak berendezve, hogy cselédjeikkel és marháikkal bármely perczben fölkerekedhesenek s nagyobb kárvallás vagy sajnálkozás nélkül odább állhassanak. Nem csekély baj az is, hogy az administratio, ha tudott és akart volna is helyesen kormányozni, a banco-deputatio által akadályoztatott. A tisztartók és knézek minden helyes zsinórmérték nélkül vetik ki az adót, némely adózóra sokat, másokra keveset vetnek ki, némelyeket pedig egészen szabadon bocsátanak. Az udvari banco-deputatio szigorú rendeleteket küld az administratiohoz: fenyegetőleg meghagyja, hogy a kítűzött időre mennyi pénzt küldjön fel. Az administratio ugyanoly szigorral ront aztán a tisztartókra, a tisztartó tovább adja a parancsot az altisztartónak, ez meg küldi huzárjait a knézek nyakára, kik aztán kényők kedvök szerint veszik meg a rájuk eső összeget a szegény adózó népen. A tisztartó csak azon igyekszik, hogy a követelt összeg befolyjon, de avval már mitsem törődik, mily módon szedetik az be?"

„A puszták bérlőknek adatnak ki, kik a földterület nagyságával semmi arányban sem levő marhaállományt legeltetnek rájtok s oly pazarlást visznek, hogy egy szarvasmarhára 27 hold legelőt is számítanak, még pedig a legjobb minőségű földekből. Ennyi földön képes lenne öt család megélni. Különben a földművelés javítása tekintetében még mi sem történt a Bánátban. A jó földeket legelőnek hagyják s a rosszakat szántják. Rendszert nem követnek. Némely alattvalónak sokkal több a földje, mint amennyit megmunkálhatna. A mezőségek javítására, a széna és takarmány czélszerű termesztésére, a jó gazdasághoz megkívántató egyéb dolgok, burgonya, kender, len, festő növények termelésére még senki sem gondolt. A marhatenyésztés is nagyon el van hanyagolva.”

„A törvénykezés és igazságszolgáltatás sem kielégítő a Bánságban. Az elsőbíróságilag elítélt perek föllebbezés nélkül hevernek. Bűnügyekben a tartományi törvényszék (Landgericht) határozza meg a kegyelmi eseteket (casus gratiae), melyek aztán az udvarhoz küldetnek fel. Más esetekben a törvényszék szabadon rendelkezik (frey schalten dürfe) az alattvalók élete és halála felett. Oly kevéssé benépesített tartományban, minő a Bánát túlságosan sok a kivégeztetés. Mindenki, ki az úgynevezett pestis-zárvonalat átlépi, kötélhalállal büntetetik, ugyanezen büntetés szabatik a marhatolvajokra is (abigeatus). E tekintetben oly kemények a törvények, hogy a tolvaj még akkor is halállal büntetetik, ha az elorzott marhát természetben, „in integrum” visszatérítette és többé már senkinek megkárosítása fenn nem forog (gar kein damnum tertii darunter versiret).”

A temesvári administrationál tapasztalt rothadt állapotok mindennél jobban bosszantották Józsefet. Ismételen is visszatér emlékiratában azok ecsetelésére. „A hivatalnoki állásokra — úgymond — szakácsok, komornyikok és leköszönt katonatisztek neveztetnek ki. Az előbbieket buták, tudatlanok, az utóbbiak önzők s pártoskodók. Ilyen emberek ügyességére vannak a bánsági adóügyek, a kamarai kezelés, a közigazgatás, a politicum, sőt még az igazság- és büntetőügy is bízva. Az egészségügyet, a gyarmatosítási és kivándorlási ügyeket ezek kezelik. Mily nehéz ily fontos dolgokban még tanult, okos embereknek is intézkedni, mindenki tudja, és mily kevéssé felelnek meg állásuknak a jelenlegi bánsági tisztviselők, mindenki tapasztalja, ki velök pár szót vált. A maga kerületében mindenikök despota, a temesvári tanácstagok soha sem néznek utánok. Mi több, a tisztartók még csak nem is ismerik kerületeiket,

melyek különben oly nagy kiterjedésűek, mint Csehországban a járások" (Kreisämter).

Amennyire nyomon követhetjük, s ezekből híven megvallhatjuk, hogy legalább századszorra történt az a benépesítése Csókának, amit Marcibányi Lőrinc eszközölt az 1780-as években, amikor a szegediek közül közel ötszáz család költözött a faluba és a földbirtokhoz tartozó akkori majorokba: Monostorra, Morotvára, Pádéra és a környékre.

*Aladáron azé nem jó szógálni,
Korán röggé ki kő mönni szántani,
Ojan korán ki kő mönni szántani,
Még az ökrömet sé látom befogni.*

*Befogom a négy ökröm a járomba,
Kihajtom a kis bikási határba.
Addig biz én öreg kopasz nem szántok;
Még valahogy kis világot nem látok.*

(Csóka.)

Csaknem száz évvel később szolgálta Kálmány a csókaiakat a kitelepülés után. Sokadik állomáshelye volt, próbált emberszámba ment sokféleképpen.

Várossy Gyula, szegedi paptanár és Kálmánynak odafigyelő barátfélje így ír neki Csókára: „Hermann Miskán kívül nincs Önnél vénebb káplán a megyében!”

Harmincnyolc éves, „a széles Bánátnak vándorlegénye”. Alig idekerült, máris bajba keveredett, mint szolgálata idején annyiszor. A törökbecsei esete súlyosabb volt, de hát tán épp ennek kapcsán, haragosai, egyházi fölöttösei nem felejtve a hörcsögös káplán bűneit, belekapkodnak a horgasinába.

„Hja, aki pap létére efféle verset gyűjtöget a nép ajkáról”:

*Halod rúzsám, mit mondok!
Véled hálni akarok.
Ágyadat jól mög vezsd,
Kibe engöm léfektez!
Elgyühecz. elgyühecz,
Mán én néköm nem köllesz!*

*Udvaromba né járkáj!
Rád uszítom a kutyát,
Rád uszítom a kutyát:
Hasija lé a gatyád!
Lé hasiti a gatyád,
Nem fizetöm az árát!*

(Török-Becse.)

A következményekről Péter László tájékoztasson bennünket:

„Kálmány 1881-ben Törökbecsén volt káplán. Itt történt meg velem, hogy a község vezetői bevádolták a püspöknél a népköltészettel és néppel foglalkozó fiatal papot. Kálmány ekkor cikket írt a Pesti Naplóba s a március 14-én kelt Népköltésünk gyűjtésének sorsa vidéken című cikkét a lap március 17-én, a reggeli kiadás első oldalán, a tárcarovatban közölte (Pesti Napló, 1881:75. sz.). Ebben Kálmány mindenekelőtt kiemeli a népköltészeti kutatás fontosságát, és ismerteti a magyar tudományosság törekvéseit a gyűjtés elmélyítésére. Hivatkozik Pulszky Ferenc és Gyulai Pál 1878-ban megjelent »Fölvívás egy nemzeti ügy támogatására« című röpiratára, amelyben lelkészek és tanítók segítségét kéri a hagyománygyűjtéshez. Ezek után így folytatja:

»Míg ezek történnek a nemzet szellemi vagyonát becsülni tudók részéről az ország fővárosában, addig a vidéken a bárgyúság csatlócai, szájas fanatikuskok és rosszakaratú zelóták rágalmokkal marják és személyeskedő piszkolódással üldözik azon néhány emberünket is, kik e téren még tenni képesek és tenni akarnak valamit. Torontál vármegyében a törökbecsei iskolaszék érdekes elnöke s az itteni iskolák tanítói bevádoltak engem is, alulírottat: tanfelügyelőnél, püspöknél, hogy pap és hitoktató létemre a gyermekektől népdalokat, gyermekjátékokat stb. gyűjteni merészkedtem. Úrügylül hozzák fel, hogy a gyermekek gyűjtésében pongyola tárgyak és hamis, sikamlós versek is találtak, mintha azokat a gyermekek az én utasításom szerint írták volna. Iskolaszéki tagokból, primitív képzettségű tanítókból, kalmárokból és parasztokból csapatos inkuizíciót állítanak egybe, mely tünnetőleg egyik iskolából a másikba megy, faggatja a gyermekeket a gyűjtés miatt — s elvégre kitilt engem, mint az erkölcsiség megrontóját, az iskolából!«

»A kik ismerik irodalmunk e kevésbé járt terén működésemet és azt kezdettől fogva figyelemmel kísérték, tudják, hogy két kötet népköltést (3) öt év alatt összegyűjteni, rendezni, jegyzetekkel ellátni nem kis feladat s hogy ilyesmi előkészülettel, fáradsággal és hazai körülményeink közt nem csekély anyagi áldozattal is jár. A Figyelő, Nyelvőr, több napilap, köztük a Pesti Napló is (1877 és 1879-ben) dicsérő elismeréssel szóltak gyűjteményeimről s most, midőn gyűjteményem harmadik kötete (4) már sajtó alatt, egy nagy magyar városnak fenkölt szellemű tanácsa a költségek fedezéséhez tetemes összegben járul hozzá, s mi ennél is több, oly kitüntető levéllel tisztelt meg, melyet életem legszebb emlékei közé fogok sorolni és mely az olyan durva megtámadtásokkal szemben is fölemel és vigasztal, mint a milyeneknek a porban kúszó, törökbecsei filiszteus-klikk részéről ki voltam téve.«

»Miniszteri rendelet kell már mindenre és minden dologban a szolgálalékoknak, kik se nem látnak, se nem hallanak, hanem csak azt veszik üdvösnek, jónak, ami ukáz által van parancsolva.«

A dolog következményeiről Kálmány egy levélfogalmazványában a következőket írja:

»Tekintetes községi iskolaszék! Az (irányomban) ellenemben történt eljárása a helybeli községi iskolaszéknek annyira elkeserített, hogy magamat oly lépésre ragadtattam el, melyet most higadtan (sic!) megfontolva őszintén sajnállok, az iskolaszéket sértő mind ama kifejezéseket, melyekkel az igen tisztelt iskolaszék méltóságát jogtalanul és igaztalanul hirlapilag sértettem most midőn a helybeli iskolaszék tiszteletre méltó tagjairól magamnak tudomást szereztem ünnepélyesen visszavonom és kérem a tisztelt iskolaszéket, hogy vegye tekintetbe, hogy irodalmi pályám kezdetén lévén az azon elkövetett tévedéseimet (eleinte) hevemben mindjárt be nem láttam (az igen tisztelt) s hogy a sértett ambitio ragadt csak el annyira (ha) miszerint a köteles tiszteletről (annyira) megfeledezhettem. Ha a tek. iskolaszék ezen sértő eljárásomat megbocsájtaná én ezennel kinyilatkoztatom, hogy a községi iskolaszék iránti kellő tiszteletemet leróni kötelességemnek fogom tartani és a kifogásolt népdalgyűjtést a községi iskolák gyermekei között (befogom) gyakorolni nem fogom.

Még egyszer biztosítva a tek. iskola széket, hogy eme sértések csak felingerültségemben irattak és hogy eme eljárásomat őszintén sajnálom, (sic!) kijelentem, hogy a tör. becsei közs. iskolaszék irányában a legnagyobb tisztelettel viseltetem.

Kelt T. Becsén 1881 Mart 23-án.

Eddig tart az a nyilatkozat, melynek aláírására Rohonczy Gida, az országos képviselő kapacitált, azt hívén, hihetőleg, hogy bennem balekre talál.

Érdekesek az aláhúzott sorok, ha úgy könnyedén hitelesíthetem volna másolatomat, mert az eredetét Rohonczy úr visszakérte. (Tisztelendő Úr! Kérem az Önnek általadott fogalmazványt aláírva vagy aláírás nélkül, e sorok átadójaival nékem vissza küldeni, mert azonnal indulok. t. Rohonczy még egyszer tanácslom a békés egyességet. Rohonczy Gida országos képviselő. (névjegy!) vagy ha Rohonczy úrban volna annyi lovagiasság, hogy meg nem tagadná, akkor közleném hírlapilag, mint országgyűlési képviselő által pártfogolt mérnyeletet a népköltés ellen. Így azonban hallgatnom kell, mert az eskü nem elegendő törvényeink szerint).

Érdekes tudni azt is, hogy e filiszteusok még azt is tagadják, hogy ők vitték az ügyet a lapokba, s úgy akarják a dolgot feltüntetni mintha én vittem volna oda, hogy őket vág hassan. (5)

A fent lemásolt nyilatkozat eredetijét Dr. Szentkláray úr szerint dr. Tauzig úr írta le, ki az iskolaszék feje. Dr. Szentkláray úr Tauzig írását ismeri.

Erre a válasz természetesen az volt, hogy nix (6) deutsch!

(Halványan vonalazott négyoldalas füzetlapon, kelet nélkül. Nem tűnik ki, kinek szánta. A zárójelbe tett és csillaggal jelölt szavak hibásak, a kéziratban át vannak húzva. A hagyatékban különben, egy félices zöld, szakadt papíron meg van egy másik másolata is a Rohonczy-követelte nyilatkozatnak. Kálmány még a hibákat, beszúrásokat is jelezte a kézíraton. Az aláhúzásokat kék és piros ceruzával ő végezte, halványan.)

Egy másik levél is van a hagyatékban még erről az ügyről, ezt félices papíron egyenest Rohonczy képviselőhöz írta Kálmány:

»Nagyságos Képviselő Úr!

Tisztelettel visszatérem Nagyságod fogalmazványát, van szerencsém értesíteni, hogy nem érzem magam indítatva a Pesti Napló f. évi márcz. 17. számában megjelent cikkemet visszavonni. Az abban helylyel-közzel (sic!) előforduló és Nagyságod által kifogásolt kifejezések sehol, egy sorban sem mondatnak a török-becsei iskolaszékről, mint testületről, hanem csak általános jellegűek, becsületsértést, rágalmazást, vagy személyi meggyalázást nem tartalmaznak. Személyeskedni nem szoktam, a törvényes hatóságokat tiszteletben tartom. Ha cikkemben a törvénybe ütköző szavakat használtam volna, azokat önként, pressió nélkül is szívesen visszavonnám.»

*Jaj, de keserves a lovak életye,
Mikó mögöregszi nincsen böcsületye,
Útik, verik, hajtik,
A malomba fogik,
Küllővel tanítik.*

*Harmincz esztendejig szógáltam egy gazdát,
Mégis csikó módra viseltem az igát,
El is öregöttem,
Abrakot sém öttem
Kukuricza szára
Vót az eledelöm.*

*Jaj, de sokat hórtam Újvidékrű almát,
Sokat is gázoltam annak sáros útytyát,
El is öregöttem,
Abrakot sém öttem,
A bürömet a cigánynak atták.*

(Török-Becse)